

Σύγχρονος νεοβυζαντινισμός και Φώτης Κόντογλου

Πολιτισμός / Ζωγραφική & Εικαστικές Τέχνες

Άννα Κάμπα, Πτυχιούχος Φιλοσοφικής Σχολής Α.Π.Θ., υποψήφια διδάκτωρ

Προχωρώντας στη σύγχρονη εποχή και εξετάζοντας την παρουσία της βυζαντινής τέχνης στη σύγχρονή μας εικαστική πραγματικότητα, παρατηρούμε πως αυτή εξακολουθεί να είναι ενεργή στην καλλιτεχνική δημιουργία. Μάλιστα, αν θεωρήσουμε πως ο Φώτης Κόντογλου αναβίωσε και επαναπροσδιόρισε τη βυζαντινή τέχνη για πρώτη φορά, τότε ίσως σήμερα να βρισκόμαστε μπροστά σε μια δεύτερη επανεξέταση και αναβίωση της ίδιας εικαστικής παράδοσης. Το ρεύμα των καλλιτεχνών που εκκινούν από τη βυζαντινή τεχνοτροπία είναι μεγάλο τόσο στον ελλαδικό χώρο, όσο και στη διεθνή καλλιτεχνική σκηνή. Εντοπίζεται πληθώρα έργων τέχνης που επηρεάζονται από τη βυζαντινή τεχνοτροπία και αποδίδουν διαμέσου αυτής τις σύγχρονες εικαστικές αναζητήσεις.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ
ΤΙΜΟΣ

ΠΡΑΛΙΟΛΟΓΟΣ

Κωνσταντίνος
Κωνσταντίνος

Για τον Φώτη Κόντογλου η υιοθέτηση του βυζαντινού εικαστικού τρόπου ήταν μια έλλογη επιλογή. Τον χρησιμοποίησε για να αποδώσει κοσμικές μορφές και παραστάσεις, για να δημιουργήσει, πέρα από τις αγιογραφίες, έργα σύγχρονης τέχνης που εξακολουθούσαν να εκφράζουν τις πνευματικές του καταβολές.[\[1\]](#) Στη βυζαντινή τεχνοτροπία έβρισκε όλη την αρετολογία που προαναφέραμε, τα νοήματα και την ουσία που ο ίδιος αναζητούσε στην τέχνη του. Η εικαστική αυτή γλώσσα εξυπηρετούσε τον υπερβατικό του ρεαλισμό. Οι μορφές αποκρυσταλλώνονταν στην ουσιαστική υπόστασή τους, με σάρκα και πνεύμα. Επιδίωξε τη φανέρωση της ιδιοσυγκρασίας των προσώπων περισσότερο από τη ρεαλιστική αποτύπωση της φυσιογνωμίας τους.[\[2\]](#) Αναίρεσε έτσι τον κατακερματισμό, αρνήθηκε να επιλέξει ανάμεσα στον φωτογραφικό ρεαλισμό, που εμμένει στη θνητή στιγμή της ύπαρξης, και στην απόλυτη αφαίρεση, που προσηλώνεται στις καθαρές ιδέες.

Αυτές είναι οι αιτίες και ο «λόγος» πίσω από τις εικαστικές επιλογές του ίδιου του Φώτη Κόντογλου. Ποιοι είναι όμως οι όροι της ανανέωσης που συντελείται σήμερα; Πατώντας πάνω σε μια εικαστική παράδοση με πλούσιο θεωρητικό υπόβαθρο και μεταφυσικό ακόμη φορτίο, ο σύγχρονος νεοβυζαντινισμός αναδεικνύει την ανάγκη διατύπωσης νέων θέσεων και εξερεύνησης των θεωρητικών βάσεων που μπορούν να στηρίξουν και να θεμελιώσουν την ανανέωση. Είναι το εικαστικό αυτό ρεύμα μια πρόσκαιρη πρόκληση ή αντίθετα αποτελεί κομμάτι μιας διαχρονικής και αεικίνητης εξελικτικής διαδικασίας;

Στη θεωρία που έχει αναπτυχθεί γύρω από τη βυζαντινή τέχνη έχει διατυπωθεί πλήθος θέσεων, προσεγγίσεων που εκκινούν από διαφορετικές αρχές και διαχειρίζονται η καθεμιά με τον δικό της τρόπο τον νεωτερισμό και την πρωτοπορία. Μια πρώτη πρόσληψη του θέματος αντιμετωπίζει τη βυζαντινή τεχνοτροπία ως εικαστική γλώσσα ικανή να «μιλήσει» και να εκφράσει πληθώρα νοημάτων. Η γλώσσα αυτή δεν «ιεροποιείται» και δεν υποτάσσεται ολοκληρωτικά στο περιεχόμενο.[\[3\]](#) Αντιθέτως, αποτελεί ένα τεχνικό μέσο έκφρασης και αποτελείται στον αποδέκτη.[\[4\]](#) Έτσι, οι βυζαντινές μορφές μπορούν να αποδεσμευθούν από το θεολογικό φορτίο και να λειτουργήσουν υπό νέους όρους. Η καλλιτεχνική έκφραση προϋποθέτει την ελευθερία, την άρση των περιορισμών και τη δημιουργική απόδοση του περιεχομένου, πράγμα που η βυζαντινή τέχνη καταφέρνει περίτρανα μέσα από την ιδιότυπη αφαίρεσή της.[\[5\]](#) Στον αντίποδα αυτής της προσέγγισης, η βυζαντινή τέχνη είναι διαμορφωμένη για να εκφράζει την καθολική εμπειρία της εκκλησίας.[\[6\]](#) Εκλαμβάνεται ως μια καθαρά θεολογική τέχνη που εκφράζει την υπερβατική αλήθεια της ορθόδοξης χριστιανικής

παράδοσης. Στο πλαίσιο αυτό οι νεωτερισμοί και η χρησιμοποίηση της τεχνικής σε έργα κοσμικά, αλλά και πολεμικού πολλές φορές περιεχομένου, δεν φαίνεται να είναι θεμιτή.[\[7\]](#)

Πέρα, βέβαια, από τις μεθοδολογικές διαφωνίες, η πλειονότητα των μελετητών φαίνεται να συμφωνεί σε δύο σημεία. Πρώτον, η βυζαντινή τέχνη, όπως και κάθε τέχνη, οφείλει να εξελίσσεται. Ο φορμαλισμός και η στείρα αντιγραφή διαβρώνουν οπωσδήποτε την ουσιαστική λειτουργία της, αδειάζουν το νόημά της και νεκρώνουν τρόπον τινά την καλλιτεχνική διαδικασία. Έτσι, είναι αναγκαίο η βυζαντινή τέχνη να προσλαμβάνεται εκ νέου ώστε να μην εκπίπτει σε μια αέναη αντιγραφή, δίχως προοπτικές άνθησης και αναγέννησης.[\[8\]](#) Δεύτερον, η ανανέωση και η επαναπρόσληψη οφείλουν να γίνονται υπό όρους και όχι άλογα. Κάθε πρωτοπορία χρειάζεται να προκύπτει φυσικά και αβίαστα, ως αποτέλεσμα πνευματικών διεργασιών και βιωματικής προόδου.[\[9\]](#) Οι θεωρητικές και οντολογικές προϋποθέσεις παραμένουν. Με θεολογικό ή μη περιεχόμενο, η ανανέωση της βυζαντινής τεχνοτροπίας παραμένει ζήτημα πνευματικό. Άλλωστε, όπως αναφέρει ο π. Σταμάτης Σκλήρης:

Δεν προγραμματίζονται, ούτε μπορούμε να προκαθορίσουμε μίαν αναγέννηση πολιτισμική. Μόνο γνωρίζουμε πως αν έρθει, όποτε θα 'ρθει, θα είναι αποτέλεσμα ελευθερίας και θα «γράφει» πολιτισμό.[\[10\]](#)

Συνοψίζοντας, η αρετολογική προσέγγιση του Φώτη Κόντογλου, αν και δεν επιβιώνει ατόφια στις προσεγγίσεις των σύγχρονων καλλιτεχνών, μοιάζει να έχει εμποτίσει την πρόσληψη της βυζαντινής τέχνης. Αποτέλεσε τον πρώτο καλλιτέχνη που ανέσυρε τη βυζαντινή τεχνοτροπία από τον ιστορικό λήθαργο. Αναγνώρισε τις υφολογικές της ιδιαιτερότητες και τις αξιοποίησε μέσα σε έργα κοσμικά. Η συμβολή του στην πορεία της νεοελληνικής τέχνης είναι αδιαμφισβήτητη. Η βυζαντινή τέχνη παραμένει βιωματική και, σε κάθε εκδοχή της, αξιολογείται για την απόδοση πνευματικής και εικαστικής ενότητας.

Η δύναμη της επίδρασής του γίνεται, άλλωστε, φανερή και από την πληθώρα των ελλήνων καλλιτεχνών που μαθήτευσαν κοντά του. Μερικοί από τους πιο σημαντικούς εικαστικούς της νεοελληνικής τέχνης, όπως ο Ράλλης Κοψίδης, ο Γιάννης Τσαρούχης και ο Νίκος Εγγονόπουλος, διδάχτηκαν τη βυζαντινή τέχνη στο εργαστήριο του Φώτη Κόντογλου. Η μετέπειτα πορεία τους αναδεικνύει τις μικρές ή μεγάλες επιρροές που δέχτηκαν και ενσωμάτωσαν δημιουργικά στο προσωπικό τους έργο.[\[11\]](#) Οι διδαχές του περνούν έως σήμερα από γενιά σε γενιά, καθώς σύγχρονοί μας καλλιτέχνες, όπως ο Γιώργος Κόρδης, αλλά και νεώτεροι, όπως ο Φίκος, έχουν διδαχθεί τη βυζαντινή τέχνη δίπλα σε μαθητές του ίδιου του Κόντογλου, αποτελώντας πια «καλλιτεχνικά εγγόνια και δισέγγονά» του.[\[12\]](#) Ίσως

τελικά η μεγαλύτερη προσφορά να ήταν η αυθεντικότητα και η πληρότητα της ισχυρής του ιδιοσυγκρασίας. Η δική του ενοποιητική ματιά άνοιξε τον δρόμο για μια δημιουργική συνδιαλλαγή με τη βυζαντινή τέχνη, για την αναζήτηση και ανάδειξη των πιο ουσιαστικών της ποιοτήτων.

Όσο για τους όρους και τις προϋποθέσεις του σύγχρονου νεοβυζαντινισμού, η παρούσα μελέτη δεν επιτρέπει περισσότερο από μια πρώτη νύξη επί του θέματος. Τα ερωτήματα και η ανάγκη διατύπωσης των θεωρητικών προϋποθέσεων πρόσληψης της βυζαντινής τέχνης παραμένουν ανοιχτά και ανεξάντλητα.

Παραπομπές

[1] Ζίας Νίκος, *Φώτης Κόντογλου*, Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, 1991, σ. 159.

[2] Ζίας Νίκος, *Φώτης Κόντογλου*, σ. 29-30.

[3] Κόρδης Γιώργος, *Ο χαρακτήρας και ο λόγος των αφαιρετικών τάσεων της βυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα: Αρμός, 2007, σ. 23.

[4] Κόρδης Γιώργος, *Ο χαρακτήρας και ο λόγος των αφαιρετικών τάσεων της βυζαντινής ζωγραφικής*, σ. 42-43.

[5] Μπαρούτας Κώστας, *Το πρόβλημα της ελευθερίας στη Βυζαντινή Τέχνη*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002, σ. 172.

[6] Μαρίνης Σπυρίδων, *Νεοβυζαντινισμός: πρωτοπορία ή Kitsch;*, Αθήνα: Αρμός, 1996, σ. 22.

[7] Καλοκύρης Κωνσταντίνος, *Η ζωγραφική της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1972, σ. 123, 155.

[8] Καλοκύρης Κωνσταντίνος, *Η θεμελιώδης προϋπόθεση ερμηνείας της Βυζαντινής Ζωγραφικής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1962, σ. 25.

[9] Κόρδης Γιώργος, «Πρόδος και Παράδοση στην Ορθόδοξη Εικονογραφική τέχνη: Η θεολογία του ρυθμού οδηγός στο πέλαγος της εικαστικής δημιουργίας», *Σύναξη* 85, 2003, σ. 33.

[10] Σκλήρης, π. Σταμάτης, «Ελεύθερη δημιουργία και αντιγραφή μέσα στην Ορθόδοξη εικονογραφική παράδοση», *Σύναξη* 85, 2003, σ. 31.

[11] Γεωργιάδου-Κούντουρα Ευθυμία, *Θρησκευτικά Θέματα στη Νεοελληνική Ζωγραφική 1900-1940*

, σ. 187-191.

[12]«Καλλιτεχνικό δισέγγονο” του Κόντογλου δηλώνει ο Φίκος, καθώς “ήταν δάσκαλος του δασκάλου [εννοεί του Φώτη Μαστιχιάδη] του δασκάλου μου [εννοεί του Γεώργιου Κόρδη]”». Μυλωνάς Γιώργος, «Το άγιο και μοντέρνο χέρι του Φώτη Κόντογλου», σ. 67.

[Διαβάστε ολόκληρη τη μελέτη εδώ](#)

Βιβλιογραφία

Πηγές

Κόντογλου Φώτης, Έργα Α΄ - Το Αϊβαλί η πατρίδα μου, Αθήνα: Αστήρ, 1962.

Κόντογλου Φώτης, Έργα Δ΄ - Γιαβάς ο θαλασσινός και άλλες ιστορίες, Αθήνα: Αστήρ, 1965.

Κόντογλου Φώτης, Έργα Ε΄ - Πέδρο Καζάς, Βασάντα κι άλλες ιστορίες, Αθήνα: Αστήρ, 1967.

Κόντογλου Φώτης, Έργα ΣΤ΄ - Μυστικά Άνθη: ήγουν κείμενα γύρω από τις αθάνατες αξίες της ορθόδοξης ζωής, Αθήνα: Αστήρ, 1977.

Κόντογλου Φώτης, Έργα Ι΄ - Ο Μυστικός Κήπος, Αθήνα: Αστήρ, 1975.

Κόντογλου Φώτης, Φημισμένοι άντρες και λησμονημένοι, Αθήνα: Αετός, 1942.

Μελέτες

Ouspensky Leonid, Η εικόνα, λίγα λόγια για τη δογματική έννοιά της, μτφ. Φώτης Κόντογλου, β΄ έκδοση, Αθήνα: Αστήρ, 1985.

Αθανασόπουλος Βαγγέλης, Η θεωρία και η πράξη της αφηγηματικής τέχνης του Φώτη Κόντογλου, Αθήνα: Καρδαμίτσα, χ.χ.

Γεωργιάδου-Κούντουρα Ευθυμία, Θρησκευτικά Θέματα στη Νεοελληνική Ζωγραφική 1900-1940, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1984.

Ζίας Νίκος, «Ο Φώτης Κόντογλου και η Νεοελληνική Ζωγραφική», στο: *Μνήμη Κόντογλου -Δέκα χρόνια από την κοίμησή του: Κείμενα για το πρόσωπο και το έργο του με εικόνες και σχέδια του ίδιου*, Αθήνα: Αστήρ, 1975, σ. 135-142.

Ζίας Νίκος, *Φώτης Κόντογλου*, Αθήνα: Εμπορική Τράπεζα της Ελλάδος, 1991.

Ζωγραφίδης Γιώργος, *Εικαστική Φιλοσοφία*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, 1998.

Καβαρνός Κωνσταντίνος, «Η αρετολογία του Φωτίου Κόντογλου», στο: *Μνήμη Κόντογλου -Δέκα χρόνια από την κοίμησή του: Κείμενα για το πρόσωπο και το έργο του με εικόνες και σχέδια του ίδιου*, Αθήνα: Αστήρ, 1975, σ. 73-80.

Καλοκύρης Κωνσταντίνος, *Η ζωγραφική της Ορθοδοξίας*, Θεσσαλονίκη: Πουρναράς, 1972.

Καλοκύρης Κωνσταντίνος, *Η θεμελιώδης προϋπόθεση ερμηνείας της Βυζαντινής Ζωγραφικής*, Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης, 1962.

Κόρδης Γιώργος, *Εικόνα, εικόνισμα, εικονουργία*, Αθήνα: Αρμός, 1998.

Κόρδης Γιώργος, *Ο χαρακτήρας και ο λόγος των αφαιρετικών τάσεων της βυζαντινής ζωγραφικής*, Αθήνα: Αρμός, 2007.

Κόρδης Γιώργος, «Πρόοδος και Παράδοση στην Ορθόδοξη Εικονογραφική τέχνη: Η θεολογία του ρυθμού οδηγός στο πέλαγος της εικαστικής δημιουργίας», *Σύναξη* 85, 2003, σ. 32-39.

Κουτσομάλλης Κυριάκος, «Ο Φώτης Κόντογλου και η επιρροή του στους νεότερους: Το τώρα από το χθες με προοπτική το αύριο», στο: *Ο Φώτης Κόντογλου και η επιρροή του στους νεότερους*, Αθήνα: Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, 2022, σ. 15-22.

Μαρίνης Σπυρίδων, *Νεοβυζαντινισμός: πρωτοπορία ή Kitsch;*, Αθήνα: Αρμός, 1996.

Μπαρούτας Κώστας, *Το πρόβλημα της ελευθερίας στη Βυζαντινή Τέχνη*, Αθήνα: Σαββάλας, 2002.

Μυλωνάς Γιώργος, «Το άγιο και μοντέρνο χέρι του Φώτη Κόντογλου», στο: *Ο Φώτης Κόντογλου και η επιρροή του στους νεότερους*, Αθήνα: Ίδρυμα Βασίλη και Ελίζας Γουλανδρή, 2022, σ. 59-71.

Παπαδοπούλου Δέσποινα, *Αναζητώντας «το τιμιότατον» στη λογοτεχνία του Φ. Κόντογλου* (διπλωματική μεταπτυχιακή εργασία, Τμήμα Φιλολογίας). Θεσσαλονίκη:

ΑΠΘ, 1998.

Σκλήρης π. Σταμάτης, «Ελεύθερη δημιουργία και αντιγραφή μέσα στην Ορθόδοξη εικονογραφική παράδοση», *Σύναξη* 85, 2003, σ. 21-31.

Τριανταφυλλόπουλος Δημήτρης, *«Πελιδνός ο παράφρων τύραννος»*: Αρχαιολογικά στον Παπαδιαμάντη, Αθήνα: Νεφέλη, 1996.

PERMANENTLY_REMOVED